

Skarn, skrald og affald

– kulturhistoriske træk, der knytter sig til AFFALD –

Af Anita Mikkelsen

Denne artikel om affald er et uddrag af en kulturhistorisk undersøgelse af affaldsbegrebet, synet på affaldet og affaldsbehandlingen gennem de sidste 150 år, som jeg foretog i 1990–91. Der findes kun lidt kulturhistorisk litteratur om dette emne, som ikke har været betragtet som salonfæhigt. Materialet til undersøgelsen er derfor hentet fra aviser, forrige århundredes sundheds- og renlighedsdebat, fra nyere tids miljødebat samt fra egne interviews i byområder og på landet. København er den undersøgte by.

Der er noget spændende, men også noget paradoksalt ved at beskæftige sig med begrebet affald, som implicit er noget, som »ikke skal være til sted«. Affald er det, som er sorteret fra. Det opstår først som kategori i de øjeblikke, hvor vi ordner vore omgivelser og finder, at der er noget, vi vil skille os af med – ikke ved at sælge eller ombytte, men bare vil af med. I det øjeblik ting anbringes i kategorien affald, kan man sige, at de bliver til »ikke-ting«. Det er netop en af egenskaberne ved affaldet i f.eks. skraldespanden, at tingene ikke længere optræder som enkelte ting, men som del af en blandet, uigenkendelig masse og almindeligvis opfattes som urent. Men hvad der er affald for den ene kan godt være nyttigt for den anden. Affald bliver noget først, når den enkelte vælger at betragte det som sådan – og det vil bl.a. afhænge af de forskellige kulturelle forhold, af tiden og af stedet.

På butikstorvet foran Brugsen og Irma ser man i dag kommunens runde eller sekskantede beholdere til brugte flasker m.m., UFF's containere til gammelt tøj og sko, og flaskedrengen, der betaler for genbrugsflaskerne. Alle ugens dage, men mest på lørdage, kommer de omkringboende og smider dele af deres »affald« i disse beholdere. Tomme flasker, som ikke giver pant tilbage ved aflevering i butikkerne, kastes bragende i flaskecontaineren, og de udslidte sko og det umoderne, kedelige tøj lempes ind gennem sprækken på containeren, der samler ind til ulandene. De kasserede ting ønsker man tilsyneladende på denne måde skal genanvendes, eller man forsøger blot at mindske sin dårlige samvittighed, når man smider endnu brugelige ting bort. Måske vil man bringe orden i sin bolig, eller det kan tænkes, at man gør det, fordi man er miljøbevidst, vil skåne miljøet for at undgå miljøkatastrofer. Der kan tænkes mange svar.

I en række kommuner er det bestemt, at køkkenaffaldet nu skal sorteres i forskellige fraktioner i hjemmene, f. eks. i metal, glas og ikke mindst i det grønne; det sidste til kompostering. Der har siden 1970'erne været udført forsøg, hvor beboere i forskellige boligområder har sorteret deres affald, og hvor det har vist sig, at de har været meget interesserede og har bakket disse ordninger op. Forbavsende! Det er dog langt mindre kompliceret at smide det hele ud under et i en affaldssæk/spand eller affaldsskakt. I byerne har affaldet siden slutningen af forrige århundrede ellers bare skullet væk. Interessen for eget affald har været meget lille, når man ser bort fra den helt specielle situation, alle kom i under besættelsen mellem 1940–45.

I dag vokser genanvendelsen af affaldet støt. Hvorfor nu denne voksende bevidstgørelse over for affald? Hvad kan få så mange til at ændre deres daglige affaldsvaner? Ser vi anderledes på affaldet i 1991, end vi har gjort de sidste 150 år?

1840–1850: en anderledes affaldssituation

Affaldsproblemer, et byfænomen

Affaldsproblemer ser i høj grad ud til først og fremmest at være opstået som byfænomener, og det længe før 1840. Frederik IV skriver allerede følgende til borgerne i København i Forordningen 1702:

»den megen Ureenlighed, som overalt paa Torve, Gader og Stræder daglig tilsamles, og ikke efter derom allernaadigst gjorde Anordning jævnlig bortføres, som sig bør, men at den derimod paa mange Stæder ikkun bliver sammenfeyet og i store Hobe og Møddinger henlagt, Staden ikke til ringe Vanhæld, foruden den Vederstyggelighed, som saadan Uhumskhed ellers med sig fører ...«

Kongen anmoder borgerne om at gøre deres pligt og få bragt affaldet væk fra gaderne, men han må opgive og etablerer en renovationsordning.

Når en by nåede en vis størrelse, og hovedparten af byens indbyggere var gået over til alene at beskæftige sig med byerhverv, som håndværk og handel, opstod der problemer med affaldet. Det kan ses som en kombination af, at mange mennesker var samlet på et sted, og at de i hovedtrækkene havde forladt landbrugserhvervet, hvor der er en naturlig recirkulation mellem produktion, forbrug, affald og fornyet produktion. Desuden har mange i byen en boligform, hvor der ikke findes tilstrækkelig plads til at smide affaldet uden for boligen og lade det ligge, og hvor recirkuleringen ikke længere har nogen mening.

Problemet blev særlig stort for København i 1800-tallet. Det var landets eneste rigtig store by, og den rummede et stadigt stigende antal boliger og

erhvervsvirksomheder. Men selv om byens størrelse spiller en rolle for ændringerne, er det ikke hele forklaringen på, at der omkring midten af 1850 kommer gang i diskussionen om affaldet. Andre forhold får også indflydelse på, at flere og flere af byens borgere får et nyt syn på affaldet, samtidig med at de forrige århundreders tradition på affaldsområdet stadigvæk er levende.

København omkring 1840–1850

København er i 1840'erne en by med ca. 126.000 indbyggere, indespærret bag voldene, med 1500 køer på stald i stadens bryggerier, en by med 3000 heste opstaldede og latrinkuler i gårde og kældre. Otte pct. af befolkningen boende i usunde kælderlejligheder – ikke underligt, at lægerne m. fl. frygtede, at koleraepidemien, der havde hærget Europa i første halvdel af århundredet, skulle nå Danmark. København manglede ordentligt drikkevand, det var indtil 1859 overfladevand fra Søerne. Gennem tidens aviser får man indtrykket af, at gaderne var beskidte, og at de offentlige renovationsordninger ikke fungerede tilfredsstillende. I det lille blad »Politivennen« kommer borgernes utilfredshed til orde i en række indlæg i 1840'erne. Følgende billede giver en læser af det syn, der mødte ham, når han kom til byen fra søsiden ved Københavns Toldbod og gik gennem jernporten:

»En Skarnbunke, Gødning, Aske, Kul ex. alt henkastet til Skraldemanden, naar han kommer. Gadekommissairen burde ikke tillade, at det laa lige ved Københavns Toldbod«(1).

Ofte gentages opfordringer til at »belægge Rendestenene med Brædder« i bladet, også til husejerne i Vimmelskaflet, en af byens mest befærdede gader med mange butikker.

»Det hænder da ofte, især for damerne ved at skulle skræve over Rendestenen, at de faa vaade fødder«(2).

Når man ser bort fra erhvervsaffaldet, som jeg ikke vil beskæftige mig med her, var der i princippet to slags affald i en by som København: 1. dagrenovationen, som bestod af det, der blev til overs i husholdningerne samt gadeskarnet og 2. natrenovationen, de menneskelige affaldsstoffer. Men hvor store mængder drejede det sig om, og hvad bestod familiernes affald af?

Den københavnske dagrenovation

Hvis man kunne træde ind i et københavnerhus i midten af forrige århundrede, ville affaldet og affaldsvanerne nok kunne beskrives som i det følgende:

Det affald, som madlavningen gav anledning til, har været beskedent, og husdyrene, høns m. fl. har fået deres del. Resten er i nogle tilfælde blevet smidt på ilden for at gøre en sidste nytte som varme. Dog ikke altid benene, som kunne sælges til benmel. Men det kunne også ske, at man havde en *svinetønde* stående, hvor madresterne havnede. Den blev med mellemrum hentet af »Tørvebønder« eller »Mælkebønder« fra Københavns omegn. Hos velhavende familier blev spiselige rester givet væk ved køkkentrappen til fattigfolk. Endelig var der også den mulighed, at ubrugelige rester blev smidt i gården eller i rendestenen sammen med husspildevandet. Udslagsvask fandtes visse steder, men vand og affald endte alligevel i gården og nåede så rendestenen, hvor der i forvejen har ligget så meget andet og flydt, at man formodentlig ikke har syntes, at lidt mere kunne betyde noget.

Hver morgen er der blevet raget aske og slagter ud af alle Københavns ildsteder. Mængden af aske må have været betydelig og tilsyneladende også et problem. Man kan i samtidens aviser læse, at den havde en tilbøjelighed til at spredes for alle vinde, når den skulle bæres ud til skraldevognen. Nogle gemte dog asken fra bøgetræ i en bunke i gården eller foran huset for at kunne bruge den til lud ved storvasken. Også det gamle sand fra gulvene blev fejlet ud, når nyt skulle bruges på rengøringsdagene.

Husgeråd har haft en meget lang levetid. Vi kan se på mange af de bevarrede redskaber, at de er blevet repareret igen og igen – nye hanke, lapper på gryderne osv. Når de så endelig nåede kasseringsstidspunktet, blev de delt op i deres bestanddele og lagt i bunker i gården. Med mellemrum kom så den tids produkthandlere og købte det gamle jern og andre materialer. Var det et fad, en spølkum eller andet lertøj, der var gået fuldstændig i stykker, blev det smidt i skarnet, fejlet ud på gaden og ned i rendestenen.

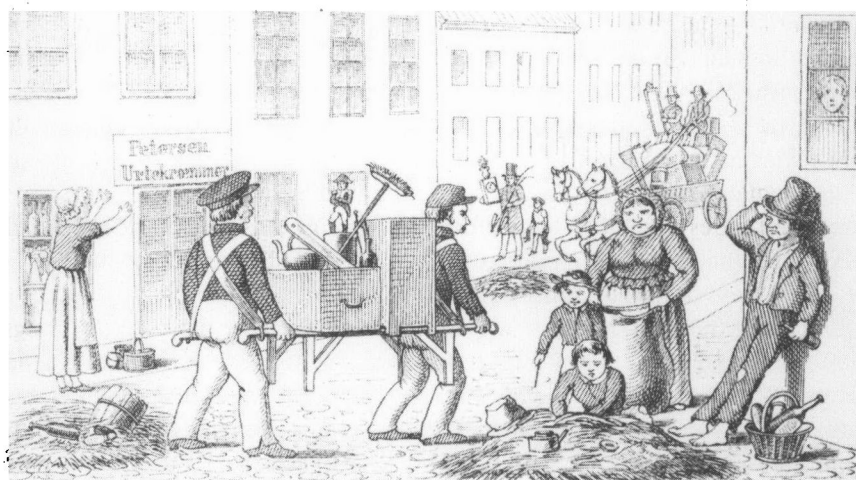
Tøjet gik fra barn til barn i mere og mere omsyret stand, og resterne købte kludehandleren. Det var ressourcebesparende, da kludende vandrede videre til papirmøllen for at blive til papir, som vi alle kender det fra H. C. Andersens »Flipperne«.

Det københavnske madlavningsaffald repræsenterede heller ikke de voldsomme mængder, som vi kender til i dag. En væsentlig årsag hertil var det fuldstændige fravær af emballage i affaldet; til gengæld indeholdt det samlede affald mange brændselsrester. Man købte ind direkte hos producenten på torvet. Omegnens bønder og fiskere sørgede for varerne, og de blev båret hjem i kurve, kun nødtørftigt emballeret. Den første frasortering af det uspiselige affald foregik på torvet, og det måtte bystyret tage sig af.

Skarn og fej, som det hed, blev kørt ind til Københavns to offentlige lossepladser, som omkring 1850 endnu lå inden for voldene. Det var beboernes pligt at feje skarnet sammen og lægge det i en bunke hver morgen, inden byens vogne kom for at afhente det. Når skralden lød i gaden, og den kunne

Flyttedagsscene.

Denne Scene skildret i 1840
af den danske Bymuseum.

Satirisk blad fra omkring 1840 viser en københavnsk gade på en af årets 2 flyttedage. (Københavns Bymuseum).

være svær at høre i side- og baghuse, kunne man komme ud med sin bøtte og få den tømt. Men det var absolut forbudt at stille skraldebøtten fra sig. Det betød, at hvis man ville være sikker på at komme af med skraldet, så måtte man bruge megen tid på at vente, eller man måtte opgive og smide skraldet i rendestenen i stedet for; hvilket naturligvis var forbudt. To gange om året – på flyttedagene – var det tilladt at smide alt ud på gaden, og i løbet af de næste 24 timer blev det så kørt væk af byens renovationsvæsen.

»Imedens vi arme Indvaandere snublede over Halm og Møddinger«(3).

Gadefejningen af byens centrale gader og torve havde det siden 1822 været overladt til fattigvæsenet at udføre, men da København manglede ordentlig vandforsyning, foregik renholdelsen af gaderne ved hjælp af koste og vandkander. Resten af gaderne var overladt til ejernes forgoftbefindende og oplevedes således: »man vader i Dynd og Skarn!«. – »Vi sank i Dynd til over Anklerne, min Kone mistede sin ene Skoe i Skarnet!«(4).

Københavns natrenovation

København havde intet ordentligt kloaksystem. Voldgravene blev beskrevet som nærmest renovationskuler, fordi rendestensudløbene ofte endte der eller i det indre af havnen. Byen var omkring 1850 så stor og tæt bebygget, at denne del af affaldet netop blev et markant og meget synligt problem i byrummet.

I første del af 1800-tallet var latringrujerne i gårdene det almindelige nødtørftssted. Forslag om at anvende tønder var fremme, men det tog mange år, før det blev almindeligt. Man har først tal for fordelingen mellem gruber og tønder i 1865, og da fordelte det sig på henholdsvis 510 og 3051. Ideen med tønderne var, at de skulle udskiftes, når de var fulde, men virkeligheden var, at de bare blev tømte over i natmændenes latrinovogne.

Der var offentlige priveter for enden af Magstræde og Hyskensstræde, men mange benyttede også gaden, fremgår det af protester i aviserne. Enkelte velhavende familier havde indrettet sig med vandklosetter med faldstammer. Man pumpede vandet op til etagerne og skyllede ud. Men hvordan? Ned i en sump i gården eller ud i de åbne rendestene, hvilket byens styre forbød i 1856. Omkring 1858 fik de bedrestillede et alternativ med Marinos Kloset, der mekanisk adskilte de faste og flydende ekskrementer. Det nedsatte lugtgenerne, men forringede gødningsværdien, fordi urinen ledtes ud i kloaken.

Natmandslavet havde fra gammel tid monopol på at tømme og rense latringrujerne. Selve tømningen af kulen ansås for et beskidt og ubehageligt arbejde, og det var noget borgerne gerne betalte lidt ekstra for at få gjort så skånsomt som muligt, som det fremgår af en erindring fra Nyboder:

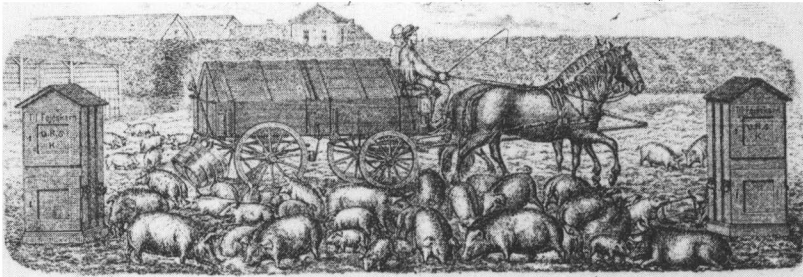
»Naar Kulen var fuld – dog sjældent før den truede stærkt med Oversvømmelse – anmeldtes dette på Kommandantskabets Kontor, hvorfra der udgik Ordre til Renovationsselskabet om at tømme den. Dette Arbejde udførtes om Natten, og man maatte Aftenen forud stille et Lys paa Køkkenbordet tillige med Drikkepenge til Natmændene, der sørgede for, at Griseri i Køkkenet kom til at staa i forhold til Gratialets Størrelse. Kulen tømtes ved Hjælp af Spande, der maatte bæres gennem Køkkenet ud til en Kassevogn paa Gaden«(5).

Natrenovationen blev anbragt i en kule uden for Amagerport indtil 1854. Her tørrede man og solgte det til gødning. Senere, efter næringslovens ophør, fik andre vognmænd uden for natmandslavet ret til at køre Københavns natrenovation væk – i mange år til arealerne ved Lersøen og Rådmandsmarken, hvor man forsøgte sig med en gødningsfabrik.

KRONER 500

Lit. B N° 421

Bestyrelsen for „Dagrenovationselskabet“

for Kjöbenhavn

En københavnsk losseplads. Udsnit af aktiebrev til »Dagrenovationselskab«, dateret 1884. (Københavns Bymuseum).

Udgifterne til Københavns dagrenovation blev også organiseret, så de blev mindst mulige for byen. Private vognmænd fik i sidste halvdel af århundredet koncession på bortkørslen og kørte dagrenovationen til en række privatejede lossepladser, som købte byens husholdningsaffald og gadeskarn. Det var aktieselskaber, som ejede og drev disse områder. Lossepladserne havde så ansat et antal »pillere«, en slags klunsere, der fik deres udkomme ved at frasortere ben, metal, klude o. a. fra affaldsbjergene. De vadede rundt sammen med flere hundrede svin, som rodede det hele godt igennem, spiste og tilførte blandingen gødning. Denne gennearbejdede dagrenovation kunne så sælges som gødning til landmænd. De frasorterede ben, metal, osv. afhændedes til andre liebhavere. Svinene gav også indtægter – alt i alt en fin forretning, indtil kvægpesten i 1887 fik myndighederne til at forbyde denne fremgangsmåde.

Synet på affaldet

I »Dagligt Liv i Norden« har Troels-Lund det følgende citat fra en forordning for København i 1647, hvor det fremgår, hvordan man så på, at borgerne udførte natmændenes arbejde:

Natmandens vogn. Halmen på vognen blev brugt til at blande i latrinen for at dæmpe stanken. (Københavns Bymuseum).

»Befindes nogen udi Bøtter, Ballier, Spande eller i anden Maade Menne-skeskarn at udbære eller udbære lade og det i eller ved Stranden, paa Tor-vene, ved Volden eller paa andres Fortov at henkaste, bør saavel den, der lader det bestille, som den, der overtager sig det, første Gang paa det højeste straffes. Sker det oftere, skal de agtes for Folk, som Natmændene falder i Bestillingen og længer ej lides i Menigheden«(6).

Det menneskelige affald er tabubelagt, og overskridelserne straffes med udelukkelse. Endnu omkring 1840 var der i byerne en social udskillelse af de grupper, der måtte tage sig af det »urene arbejde«, bl.a. affaldet – natmænd, rakker og bøddel. Tabuforestillinger i forbindelse med affaldet, specielt det menneskelige, afdækker en række sociale barrierer og klasse-markeringer. I løbet af sidste halvdel af århundredet bliver denne skarpe adskillelse mellem den »urene« gruppe og resten af samfundet mindre synlig – samfundets demokratisering og næringsfriheden spiller sandsynligvis en rolle. Men den holdning, at det er forbundet med lav social status at være skraldemand, er ikke væk endnu i dag, til trods for at det nu er et vellønnet job.

Men hvordan man i den daglige samtale på trappen, i gården eller i huset har udtrykt sig om affaldet og affaldsbehandlingen, er det svært at finde dokumentation for. Om man har følt ulyst over for affaldet, der lå og flød, eller det har været en selvfølge, som man ikke lod sig anfægte af, er noget, der sjældent findes udtrykt i kilderne. Men indimellem stikker utilfredse borgere alligevel hovedet frem, som de tidligere og de kommende eksempler kan vise. Om Adelgade i København hedder det f. eks. i 1845:

»I denne vinter ligger mellem isbunkerne halm, aske, fejeskarn og et par steder menneskelige ekskrementer. Rendestenen har på flere steder ikke været ophugne. Man skulle tro, denne gade havde privilegium på svineri, ikke adel«(7).

Gammeltorv ligner et morads, og folk piller brolægningen op, så de kan skaffe sig afløb for deres beskidte spildevand fra ejendommene, og inden bunkerne fjernes af renovationsvognene, når de at spredes af trafikken – det er nogle af klagerne fra byens borgere. Andre mener, at der burde betales en afgift af hver husejer, som så skulle gå til offentlige retirader. Det ville skærme husene og bidrage til »Moralitetens og Sædelighedens Fremme«, hvis der kom »Forbud mod, paa offentlig Gade og Stræde at forrette sin Nødtørft«(8).

Købstædernes gadenavne har ofte kunnet fortælle historie om, hvad der foregik i og omkring husene – en Skindergade, Vognmandsgade, og tillige en Skidenstræde eller Skidentorv havde byerne ofte. Men efterhånden forsvinder de sidstnævnte. Pludselig må navnene have generet stedets beboere, for bystyret anmodes om, at gaden, torvet, må få navneforandring. I København ansøgte nogle grundejere i 1842 cancelliet, og Skidentorv kom til at hedde Nørretorv – Skidenstræde var nogle år før blevet til Krystalgade(9).

Forandringerne som de begynder i 1850

Der var omkring 1850 kommet bevægelse i diskussionen om, hvordan man kunne få affaldet væk på en bedre måde. Væsentlig indflydelse fik en sundhedskommission, der blev nedsat i 1851 med dr. med. Emil Hornemann som leder(10). Den skulle komme med forslag til forbedringer af de hygiejniske forhold, så man kunne forebygge en koleraepidemi. Lægekredse havde i flere år arbejdet for en bedre sundhedstilstand, inspireret af de undersøgelser, som navnlig England havde foretaget for at dokumentere nødvendigheden af at skaffe ren luft, jord og vand til sine byer.

Flere af tidligere århundreders affaldsvaner med at smide husholdningernes skarn i fælles møddinger på gade eller i gård, at benytte fælles latringru-

ber, eksisterede endnu i 1850, men de accepteredes ikke længere af dele af borgerne. Der var ved at ske en privatgørelse af affaldet. Latringruberne forsvandt til fordel for tønderne, som kan gøres private og anbringes inde i husene på trappen og helt inde i lejligheden.

Der forekommer også ændrede opfattelser af, hvad man bør gøre offentligt og hvad privat, at man f.eks. ikke længere bør forrette sin nødtørft i det offentlige rum. Fællesmøddingerne forsvandt, skraldet hoppede op i skraldebøtter, som den enkelte husstand selv måtte bringe ud og vedkende sig. Længst, helt frem til 1890, holdt tidligere tiders kollektive affaldsordning sig i tilladelsen til på årets to flyttedage fortsat at måtte smide alt ud på gaderne.

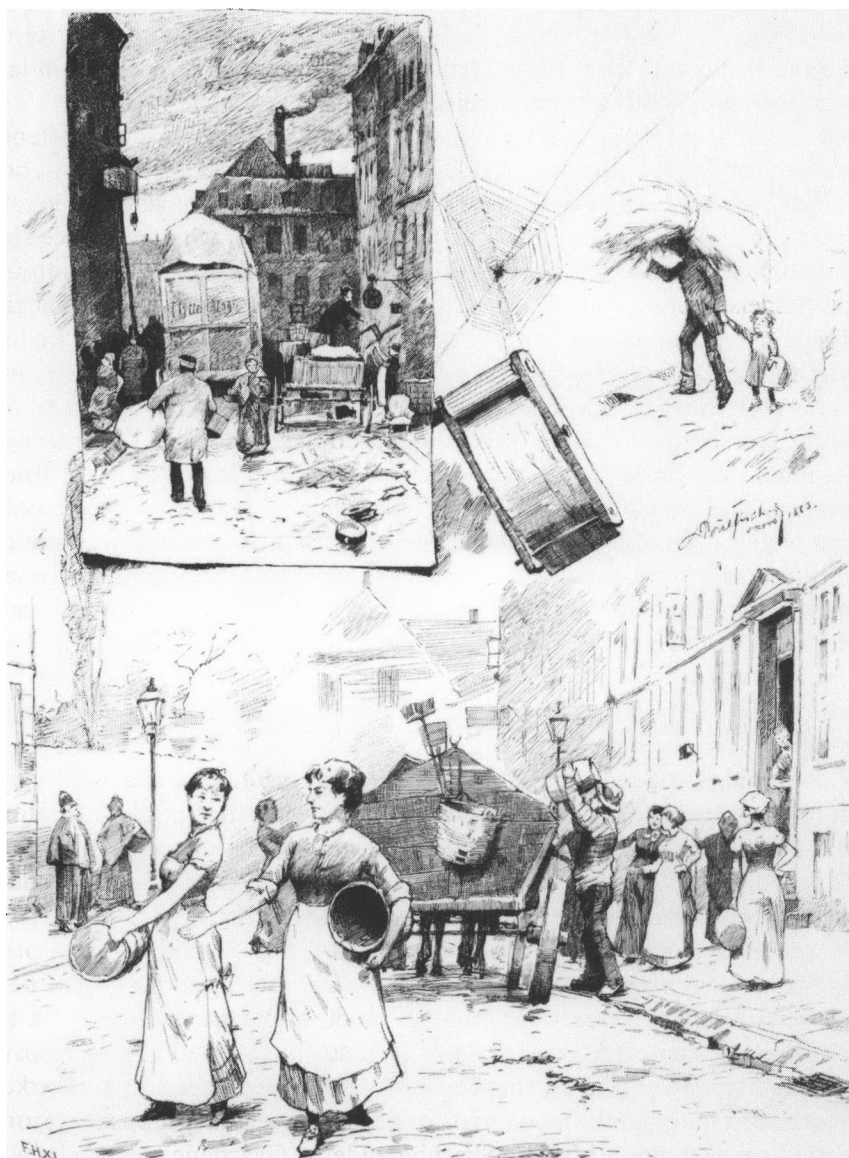
I de følgende årtier kom en række ændringer og forslag til flere: en begyndende kloakering i 1860'erne, en bedre vandforsyning, bedre boliger til de dårligst stillede, som f.eks. Lægeforeningens Boliger og andet. Ofte nævnes koleraen og frygten for epidemier som årsager til de ændrede affaldsnormer og vaner, men borgernes ændrede syn på behandlingen af affaldet havde været undervejs i længere tid, og processen med at usynliggøre affaldet fortsætter resten af århundredet. Koleraepidemien i 1853 kan nærmere ses som katalysator for forbedringer og ændringer af affaldsforholdene end som årsag til disse.

Det usynliggjorte affald i København 1880–1890

En række fremtrædende embedsmænd, heraf mange læger, søgte i den offentlige som faglige debat i 1880'erne at fremme en mere hygiejnisk affaldsbehandling. De besøgte en række store, europæiske byer og deltog aktivt i den voksende hygiejnebevægelse. Dr. med. D. Cold var en af dem, og han kommenterede situationen i Københavns gader således i 1884:

»Bortførelsen af Smudset i Gaardene, fra Stalde og fra industrielle Foretagender sker ved privat Initiativ, medens Gadesmudset og Fejeskarnet, Asken og Kjøkkenaffaldet bortføres ved de saakaldte Skraldevogne til Pladser udenfor Byen. Paalæsningen af disse Vogne med Fejeskarn osv. er meget primitiv, og enhver af os har vistnok adskillige Gange mærket Ubehagelighederne ved dem, hvorfor det vilde være meget ønskeligt, om de nylig projekterede lukkede Skarnbeholdere i Gaardene, der skulle byttes daglig, kunne vinde Indgang. – Ekrementerne opsamles som bekjendt i Tønder, der ugentlig borttages og ombyttes med tomme Tønder«(11).

Til 1850'ernes viden om, at rent vand, jord og luft var afgørende for folkesundheden, føjede sig i 1880'erne kendskabet til de bakteriologiske forhold.

Fra Kjøbenhavns Gader paa Flyttedagen.

Øverst: En flyttedagsscene. Nederst: Skraldebøtter bringes ned til skraldevog-
nen af tjenestepiger. Efter tegning af Paul Fischer 1883. (Københavns Bymu-
seum).

Men de hygiejniske hensyn finder man nu også uløseligt knyttet til æstetiske overvejelser.

Lugten i gårdene mindede til stadighed beboerne om den uæstetiske affaldsbehandling. Et skøn siger, at der dagligt i 1880'erne blev tømt 300.000 pletter ud i kloakkerne i København, enten i gårdenes afløb eller i lejlighedernes vaske. Et forhold, som må have været svært at se bort fra.

I Ugeskrift for Læger skrev dr.med. V. Budde, at det ikke var så primitivt, at man havde gruber, men at et københavnsk gårdlatrin var yderst ubehageligt at benytte, »en Kilde til Infektion«, og den manglende ventilation fra klosetter i lejligheder gjorde, at »en fin Næse« ville kunne spore »de derfra udgående Emanationer gennem en stor del af den paagældende Lejlighed«(12).

Som Soya skriver i »Min Farmors Hus« om de borgerlige hjem, at der »havde man lugten i stuerne, men man talte ikke om det«. I det hele taget talte man ikke i borgerlige kredse om menneskets affaldsstoffer, og hvor de blev af. Det var et tabubelagt område, som sammen med andet affald skulle usynliggøres. Man dølgede de ubehagelige lugte ved at overstænke lejlighederne med »Eau de Cologne«, som Otto Rung fortæller det fra sin barndom, ligesom han mindes, hvorledes han som lille dreng diskret skulle bringe en æske af form som en høj hat forbi damerne i salonen til de trængende herrer i herreværelset.

De borgerlige hjem i 1880'erne med deres højpolerede borde og klunker overalt viste i deres boligindretning også den mest udtalte lukkethed om privatsfæren. Det er ligeledes i denne kulturelle gruppe, at man finder det største ønske om at gøre alle forhold, der har at gøre med affald fra individet, så afsondret fra offentlig beskuen som muligt. Man overlader til tyendet at bringe affaldet ud i det offentlige rum og tillægger renlighed i hjemmet overordentlig stor betydning. Emma Gads bog: »Vort Hjem«, som ganske vist først kom i 1903, er gennemtrængt af disse tanker om renlighed, selv om der kun gives få rengøringsråd til selve klosettet eller skraldespanden. Men læserne af bogen skulle heller ikke selv tømme, skylle og lægge soda i; det var henlagt til en anden gruppe i samfundet. Borgerskabet kunne med sin afstandtagen til alt snavs og med sine renlighedsnormer skabe en social kontrol, der kunne være med til at markere grænser bl. a. over for en fremvoksende arbejderklasse.

Bogen »Vort Hjem« er tillige eksponent for en anden af borgerskabets dyder, *sparsommelighed*, som også har med affaldsbehandlingen at gøre. Det var ønskværdigt at være sparsommelig i alle livets forhold. I Emma Gads bog hedder det:

»I enhver Husholdning, stor eller lille, vil der kunne spares ikke saa faa

Penge, naar Husmoderen stadig har et vaagent Øje med, at alt vedligeholdes, og intet faar Lov til at forfalde«(13).

Sparsommelighed var ensbetydende med »at holde hus«. Intet brugeligt måtte gå til spilde, og det var naturligvis i endnu højere grad en nødvendighed for andre mindre velstillede dele af befolkningen. Men dermed blev også affaldsmængderne stærkt begrænset. Den første undersøgelse af indholdet i det københavnske affald finder først sted i 1902–04, og den viser, at halvdelen er forrådnelige dele, hovedparten af resten er fortsat brændselsrester, mens klude, ben, glas og metal kun udgør ganske lidt. I alt pr. indbygger ca. 180 kg pr. år(14).

Byens hovedproblem var bortskaffelsen af natrenovationen. Lægerne mente, at et såkaldt »Tout à l'égout system« med vandklosetter var løsningen. Det skulle koste 100 kr. pr. husejer. Byens ledelse var derimod bange for at forurene havnen og sundet ved at udlede den samlede natrenovation dertil, og socialdemokraterne ville ikke, at afgifter på dette område skulle uddybe klasseforskellene. Bønderne havde derimod helt andre synspunkter: Den rå latrin skulle bruges til gødning. Tanker om at brænde husholdningsaffaldet, som man havde set forsøg med i England, og lede resten af affaldet i Øresund fik modsætningerne mellem by og lands syn på affald til at fremstå skarpt hen imod århundredskiftet. Bønderne mente:

»at i et agerdyrkende Land bør de store Byer ikke tilintetgjøre dette kvælstof- og fosforsyreholdige Affald; tværtimod bør det behandles paa saadanne Maade, at det kommer Agerbruget til Gode, og Vexelvirkningen mellem Land og By bliver mere rationel i agrikulturøkonomisk Henseende«(15).

Københavns borgere var af en anden mening. For dem var det af betydning, at affaldet blev usynliggjort og fjernet af hygiejniske og æstetiske grunde og gerne så billigt som muligt. For Sjællands bønder repræsenterede byens affald en værdi, en nytteværdi, de ønskede at gøre brug af.

Affald – ikke eksisterende på landet

»Affald? – vi havde slet ikke noget affald dengang«. Sådan huskede en nu ca. 60-årig gårdmandskone forholdene i sin barndom i 30'erne, og det er sandsynligt, at det er en lignende opfattelse, der har været gældende på landet i sidste halvdel af forrige århundrede. Affald, i betydningen værdiløse ting, har man næppe haft meget af.

Der er to væsentlige årsager til, at begrebet affald er blevet opfattet som

»ikke eksisterende« på landet. Den første er den udprægede *genanvendelse* af tingene, og den anden er den betydning, som gårdens *mødding* har haft for en gårds drift. Her recirkulerede man flest mulige organiske stoffer til gødning. Genbrug var normen, ikke undtagelsen: Det gjaldt bygningsmaterialer, det gjaldt tøj, husgeråd og møbler – for de sidstes vedkommende ofte i en ny form eller funktion.

Genbruget var i høj grad et udtryk for en sparsommelighed, som var nødvendig, men som også var god bondeidelologi. Genanvendelse er den mest markante spareform på landet, samtidig med at den forhindrede, at affaldet blev synliggjort. Men den var også udtryk for en livsindstilling, der hang sammen med gudsfrygt. Det var helligrøde at lade Guds gaver gå til spilde. Specielt maden måtte man vise respekt, den smed man ikke væk. Til frasorterede ting havde man desuden dyrene, de fik skræller og andet, og resten af alt organisk fra dyr som mennesker gik på møddingen – ekskrementer, rester af dyre- og fuglevildt, gulvaffejet eller rester af et gammelt stråtag. Den var »Sjælen i Agerbruget«.

Møddingen lå ofte mellem gårdens længer, og forskellige erindringer fortæller om stoltheden over møddingen. Ind igennem de åbentstående vinduer lugtede bonden om sommeren velsignelse og velstand for gården, mens byboen kun mødtes af ubehagelige lugte. Opfattelsen af affald er kulturelt bestemt. Jeppe Aakjær omtaler Niels Bak på Bakgårdens ømhedsfølelser over for sin mødding på denne måde:

»Dens duft var ham kjærere end Rosens, som han ikke fandt løjtet af møj.«

Martin Andersen Nexø, der som ung arbejdede på en gård, følte derimod afsky for dette ælte, han med skræk for at miste balancen måtte køre den ene trillebør ud i efter den anden. I et gammelt sjællandsk mundheld hedder det: »Vis mig din mødding, og jeg skal sige dig, hvad mand du er«. Eller i Vestjylland: »En mand skal kendes på hans mødding«.

Møddingerne havde også egenskulturelle særpræg og blev vurderet derefter. Således så en vestjysk bonde sin sjællandske kollegas halmstrittende mødding som udtryk for ødselhed. I hans egn blandede man tørv i møddingen og brugte halmen til foder, så der i en god mødding intet halmstrå måtte være synligt. Mens halmen på Sjælland blev brugt som blandingsmateriale.

Møddingen som gødning repræsenterede en væsentlig værdi og kunne endog bruges som vare. Mange husmænd kunne præstere gødning fra familien og et par dyr, men havde ingen jord at bruge den til. Gødningen kunne de så sælge mod »at sås til halvs«, det vil sige, at husmanden fik tilsæt et stykke jord svarende til halvdelen af den gødning, han leverede.

Også de gamle ordsprog taler deres tydelige sprog om den økonomiske

betydning, man har tillagt møddingen: »Det er Møget, der sætte Kagen paa Bordet«, eller »I æ Skidt gror æ Pænng«. Møddingerne viste sig at være et markant middel for bonden til kulturelt at kommunikere sine værdinormer.

Der er, som det er fremgået, store kulturelle forskelle på, hvordan man ser på affald afhængigt af, hvilken gruppe man tilhører. Set med bondens øjne er affaldsbegrebet »ikke eksisterende«, mens det for byboen er et reelt problem, som skal fjernes. Med vore dages udligning af levevilkår på land og i by bliver disse forskelle sværere at få øje på nu, men de kom dog til udtryk i den karakteristik, som en københavnsk præst gav af sin nabo i en ligprædiken for en halv snes år siden. Præsten havde i nogle år været præst på Askø i Smålandshavet og nabo til den ældre gårdmand, som han begravede, og hvis mødding lå ud til vejen og ind mod præstens indkørsel. Denne landmands eftermæle blev konkretiseret således: »Hans dyr fik altid foder til tiden, og han passede sin mødding.«

Københavns affaldsbehandling i 1. halvdel af dette århundrede

I begyndelsen af det tyvende århundrede fik København endelig den ønskede kloakering, så der kunne installeres vandklosetter i den nyere bebyggelse og i dele af den gamle. Men i 1938 var der endnu 4600 tønder at tømme. Latrinen var tidligere sammen med andet affald blevet bragt til lossepladser fortrinsvis på Amager. Bøndernes interesse for at aftage latrinen faldt omkring 1900 i takt med importen af kunstgødning. Dog genoptog man salget af Københavns latrin under 1. og til dels 2. Verdenskrig af ressource- og valutamæssige grunde. Men bortset fra disse korte tidsrum pumpede man latrinen ud i Øresund sammen med resten af byens næsten urensede spildevand.

Det var omkring år 1900 almindeligt at have mindre beholdere af galvaniseret jern i lejlighedernes køkken eller ude på køkkentrappen. Beholderne var dog så små, at de kun kunne indeholde en dags affald og blev tømt i større beholdere i husets gård. Fra sidst i 1800-tallet til 1940 holdt organisationen af dagrenovation i København sig stort set uændret, og skraldevognene så således ud: Det var hestetrukne kassevogne med fire dæksler, der hvilede over en bom hen over midten af vognen, og bag på vognen var anbragt en greb, en skovl og en kost, posen med foder til hesten og de større kasserede genstande, der dinglede mod bagsmækken. Skraldebeholderne var firkantede jernkasser, som blev hentet i gårdene og båret ud på nakken af skraldemænd med et læderstykke over skuldrene. Ofte stod der en »stamper« oppe i læsset, som for sin hjælp og mod en mindre afgift fik lov til at

Skraldevogn tilhørende C. M. Christensen Ejby. Orla Bock 1907. (Københavns Bymuseum).

klunse undervejs. Det var lidt af et multifunktionelt køretøj, hvis sidste repræsentanter først ophørte med at køre i 1958.

Enkelte nyere ejendomme havde fået indrettet nedfaldsskakte, hvor beboerne kunne kaste deres affald bort, uden at det kunne identificeres som tilhørende den enkelte – affaldet var her nået til at blive fuldstændig usynligt.

Affald som national symbol

Med besættelsen fik affaldsbehandlingen og opfattelsen af affaldet en uventet drejning. Krigen kom til at føre en betydelig knaphedstilstand med sig for et råvarefattigt land som Danmark, og her fik affaldet sin store betydning. Allerede i sommeren 1940 så man LAB's vogne (Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse) køre rundt i København med højttalere og store skilte på ladet, hvor der stod: »Spild er *ikke* Spild naar Spildsamlingen faar det. En national Opgave.« LAB-manden eller spildmanden, som han kaldtes, blev populær, han modtog klude, flasker, metal osv. og byhusmoderen sorterede sit køkkenaffald, så det kunne indsamles til svinefoder til

Klunser fra perioden 1940-50. (Københavns Bymuseum).

20.000 svin. Det blev en national opgave. Man viste sin danskhed ved at give sit affald til LAB-manden, som man viste den, når man gik til al-sang.

Besættelsestidens knaphed betød naturligvis, at *sparsommelighed* med ressourcerne var en nødvendighed. Genbrug og atter genbrug var ligeledes selvfølgeligt. Bøjede søm rettes ud, øl-kapsler afleveredes, korkpropper og elastikker blev gemt sammen med det glattede indpakningspapir. Børnene rullede staniol til kugler, og disse afleveredes på politistationen sammen med mælkekapslerne. En transparent fra besættelsestiden illustrerer gen-bruget: »Uden Klude Ingen Klæder«. Også de foregående årtiers affald gjorde gavn. Man gennemgravede lossepladserne og sigtede i alt 250.000 hl såkaldte »pillekoks« ud af dyngerne.

Sparsommeligheden havde i årtier været opfattet af mange som et ideal for en god husmoder. Besættelsestidens sparsommelighed udsprang ikke af tidens nødvendighed alene, men den blev mere synlig i disse år, og en af tidens tegneserier blev »Peter Spar og Søren Sold«, som mange voksne endnu kan huske.

I besættelsestiden får synet på affald en anderledes drejning end førhen.

Tidens vilkår nødvendiggjorde dyder som sparsommelighed, men det var ikke nyt, og genbrug var også velkendt. Det nye var, at husmødre i de store byer gav sig til at sortere deres affald og tage noget op af skraldespanden, som de ellers ville have kasseret. De gav sig til at kategorisere deres affald på en ny måde, i fraktioner, de ikke før havde anvendt. Det var ikke situationens nødvendighed, der alene var afgørende for de nye affaldsvaner, men der var nu knyttet en væsentlig symbolkraft til de nye rutiner. Her kunne man dagligt vise sit nationale sindelag. Affaldet var her et middel til at signalere dansk sammenhold over for besættelsesmagten, en vilje til at klare sig – en af den almindelige danskers kommentarer til nationens specielle situation i de år.

Tiden efter 2. Verdenskrig

Fra 1950–1970 ændredes Danmark fra et mangelsamfund til et overflodsamfund. Fra 1960–73 fordobledes bruttonationalproduktet, verdensmarkedets råvarepriser faldt, og det kunne dermed bedre betale sig at købe ny råvarer end at genvinde dem af affaldet. I løbet af disse 10 år kom 330.000 kvinder ud på arbejdsmarkedet, det huslige arbejde måtte rationaliseres, der kom selvbetjeningsbutikker med frysevarer, halvfabrikata, dåser og andre indpakninger, der ændrede affaldet.

Lossepladsen kan fortælle kulturhistorie, og i 1960'erne afslørede den, at danskerne havde ændret deres daglige tilværelse. Resterne fra den materielle kultur havde skiftet udseende. Mængden af emballage var stærkt stignende, og tingene havde fået en meget kort levetid. »Kassér, Kassér, det gør fler og fler«, hed det i en af Erik Knudsens studenterrevyer. Og hvorfor skulle man også gemme, når man troede på fortsat vækst? Mange følte, at de endelig havde fået råd til at bruge løs, og de brugte og smed væk – ud, væk uden for øjets rækkevidde. De gamle normer om det væsentlige i at være sparsommelig og skønne på, at man havde det daglige brød, var for mange unge uforståelig tale. De ikke helt unge, som trodsede tidens ånd og stadigvæk gemte, var lidt til grin. I 60'erne smed man ikke alene det helt ubrugelige ud, men også det umoderne eller bare det ikke *helt* perfekte.

Affaldsbehandlingen »moderniseredes« med papirsække og komprimatorvogne, der gjorde den enkeltes affald uigenkendeligt. Lossepladserne krævede stadig mere plads, og rotteplagen var mærkbar. Alt pegede frem mod bygning af forbrændingsanstalter, der blev løsningen mange steder omkring 1970. På denne måde opnåede man at usynliggøre affaldet fuldstændigt, ingen tænkte mere på det, når det forsvandt op i røg. Men oliekrisens synlige ændringer af de vestlige landes økonomier og den plud-

9. klasse på Vallerød-skolen sorterer deres eget husholdningsaffald. Fra »Genbrug og dig«, Kommunetryk 1976.

selig meget påtrængende debat om den globale forurening bragte i begyndelsen af 1970'erne på ny affaldet i søgelyset.

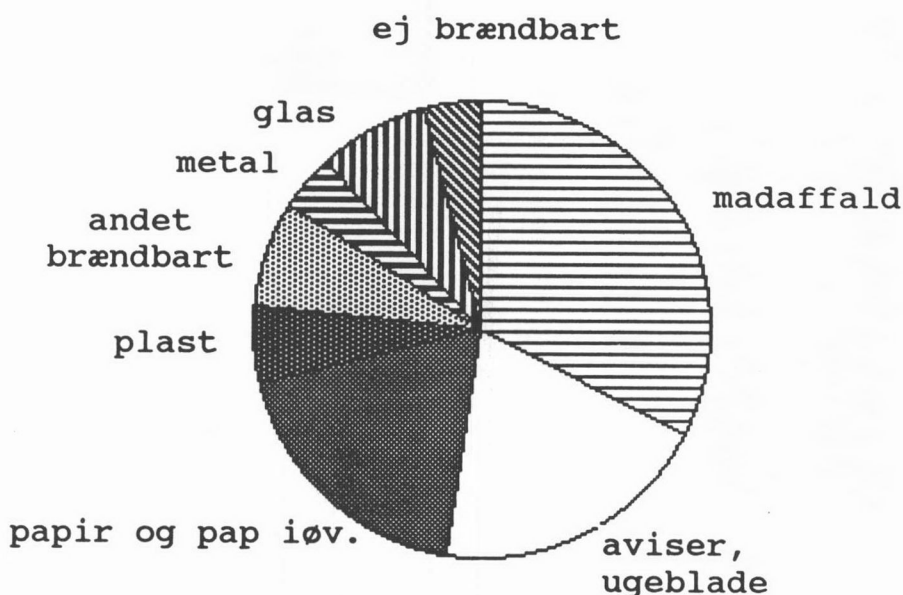
Miljødebatten

Vores affald og spørgsmålet om, hvad vi skal gøre med det, har siden begyndelsen af 70'erne været et centralt spørgsmål i den offentlige debat. Så væsentligt et problem, at man har kunnet vælte indholdet af en skraldepose ud på bordet ved en forelæsning eller i en skoleklasse og give sig til at sortere affaldet. Det ville have været en utænkelig tanke for 100 år siden.

I 1978–80 fik man for første gang ved en repræsentativ affaldsundersøgelse et billede af, hvad danskerne smider ud – vort affald delt op i fraktioner. Det er gennemsnitstal, men de kan alligevel give et indtryk af mængderne, og af fordelingen mellem materialerne. I alt producerede hver dansker 234 kg dagrenovation i 1990 fordelt som det fremgår af diagrammet næste side(16).

Hvis man sammenligner tallene for affaldsmængderne fra etagelejligheder i 1978–80 med 1902 er der forbavsende nok meget lidt forskel. Forklaringen er, at den væsentligste mængde affald tidligere var brændselsrester. Disse er nu væk, og emballage har blandt andet erstattet dem.

Indtil første halvdel af 1970 har der, som det er fremgået af det foregående, været en høj grad af kontinuitet i affaldsvanerne i de større byer: Affal-

Dansk dagrenovation 1990. Gennemsnitlig frembringer hver dansker 234 kg pr. år. Kilde: a/s gendan.

det skulle væk. Affaldsbehandling har også hele tiden været spørgsmålet om at finde et sted at smide det. Men omkring 1970 kommer en række nye faktorer til også at spille en rolle. Det er den internationale diskussion om »Grænser for Vækst«, om verdens begrænsede ressourcer, om den stigende forureningsrisiko, om pladsmangel m.m. Alt det gjorde pludselig *genbrug* populært. Miljøet fik betydning. Bekymringerne for kommende globale miljøkatastrofer ved forøget dannelse af CO₂, ved mulige dioxinudslip ved forbrændingsanlæg, ved nedsivning fra lossepladser og dermed forurening af grundvandet, har siden da ført til en miljølovgivning, der stiler mod, at vi år 2000 genbruger halvdelen af vort affald. Hertil kommer, at ingen vil bo ved siden af et affaldsbehandlingsanlæg – NIMBY, not in my back yard. Fra 1990 er det pålagt kommunerne at sørge for, at aviser og blade, flasker og glas indsamles fra private i bymæssig bebyggelse. Desuden kan kommunerne pålægge borgerne at sortere det øvrige affald, i f.eks. organiske/grønne fraktioner og i andre dele. Dette er de ydre samfundsmæssige sammenhænge, men hvordan ser forskellige mennesker i dag på deres affald, og hvilke affaldsvaner er almindelige?

Eksempler fra en række interviews om daglige affaldsvaner

Interviewene er foretaget hos familier på landet og i Københavns-området. Spørgsmålene drejede sig i hovedsagen om de daglige affaldsvaner, og hvad

man betragtede som affald, samt hvordan affaldsbehandlingen havde været i barndomshjemmet.

På landet var det primært emballage, som blev opfattet som affald. De fleste andre rester fra husholdningen blev, som det altid havde været tilfældet, genanvendt. I det undersøgte område, Askø i Smålandshavet, havde man i 1990 ikke nogen form for genbrugsordninger eller indsamlinger. Men for en lang række familier gjaldt det, at man samlede flasker, glas og kasseret tøj sammen og bragte det med færgen over for at aflevere det i containere eller indsamlinger i Maribo i stedet for at kaste det i papirsækken hjemme. Aviserne gik til en af gårdenes halmfyr.

Flere havde forskellige beholdere i køkkenet, så de kunne opdele deres affald og bringe spiselige rester til dyrene eller på møddingen. De var uforstående over for noget ubehag ved affald, dog måtte det ikke lugte. Mange engangsemballager som ymerbægre og ikke mindst plasticposer blev genbrugt. En yngre gårdmandskone sagde:

»Engangskrus, der er jeg lidt nærig ... man kan udmærket godt vaske engangskrus nogle gange, de går lige så godt i opvaskemaskinen som alt andet.«

I en periode havde hun som ung pige boet i en by og følt det forkert, at hun måtte kaste brugelige rester i skraldeposen, det havde hun syntes var noget »griseri«. Der var hos hende stadigvæk en opfattelse af, at kun ganske lidt kunne opfattes som egentlig affald.

Flere af de mere midaldrende gav udtryk for, at de fandt, at man burde være sparsommelig og kom med udtalelser i lighed med denne:

»Jeg er forfærdelig til at samle alting ... jeg sparer lidt for meget, men når man er vant til det og lært op til det, så er det svært at lave om på.« »Ja, jeg er oplært til det, alt hvad man kunne bruge.«

Denne indstilling, at det ikke er helt rigtigt at smide »værdier« ud, og at det er noget, man har lært som barn, går også gennem flere af mine interviews i byområder. Mest udpræget blandt den mere modne del af befolkningen, som når de tænker tilbage på 60'erne huskede, at de også havde haft svært ved helhjertet at følge med i »brug og smid ud« filosofien.

Nogle af de interviewede deltog i kommunale forsøg med sortering af affaldet i køkkenet og i det hele taget en opdeling af alt affaldet i sektioner til genbrug af materialerne. Gennemgående var der stor villighed til at gøre det ekstra arbejde med sorteringen og afleveringen, og man ytrede ønske om at fortsætte efter forsøgsperioden. Mange fandt, at det var rigtigt, men med forskellige begrundelser.

Almindeligvis er affaldet i byerne blevet opfattet som en udifferentieret

masse, sammensat af mange, meget forskellige komponenter, der kun havde det ene til fælles, at de blev til *affald* i det øjeblik, de blev kastet i den blandede masse i posen eller spanden. Nu er adskillige af familierne blevet bedt om at se nøjere på mangfoldigheden i deres affald og dele det op i kategorier. Ved at sortere affaldet har de enkelte dele af affaldet tilsyneladende fået tilskrevet ny værdi. For nogle kunne flasker, pap, papir og grønt nu ses i et andet perspektiv, som f. eks. vejen til et bedre miljø, måske som deres bidrag til at forhindre en forøget ødelæggelse af omgivelserne. En informant var meget miljøbevidst og fandt, at i disse nye affaldsrutiner kunne hun vise sin interesse for miljøet: »på et meget jordnært plan«. En ung mor sagde, at hun havde det godt med at sortere, når det bare ikke lugtede, og: »det er jo klart, når man har en lille en, så tænker man også videre«.

Ud over miljøbegrundelser, som på ingen måde indeholdt nogen daglig frygt for katastrofer, men mere var udtryk for almindelig fornuft, gav de fleste udtryk for deres tilfredshed med, at affaldet blev nyttiggjort. For nogle kunne de gode normer om sparsommelighed, som de var blevet opdraget til, og som de altid havde værdsat som væsentlige, her blive opfyldt. Andre, der ikke deltog i nogen forsøg, havde lignende bemærkninger: »Madrester, der smider vi ikke noget ud. Det har vi aldrig gjort, det er man opdraget til.«

Plasticposer smides generelt ikke ud, mange poser i køkkenet bruges flere gange uden tanke for den minimale besparelse, der ligger deri. Formodentlig føles det rigtigt ikke at smide ting væk, der er anvendelige. I mange hjem gemmes også indpakningspapir og bånd til senere brug, selv om det ikke altid anvendes.

I flere af familierne var mange af deres affaldsvaner knyttet til andre normer for deres liv, blandt andet var de hos nogle forbundet med, hvordan en ordentlig familie gjorde. At kasserede ting ikke skulle ligge og flyde, at man pakkede sit affald forsvarligt ind, inden det blev kastet i affaldsskunken, så det ikke generede andre, at gamle aviser, flasker, malerrester, storskrald skulle bringes på containerpladsen – alt det var for dem noget, der hørte til en ordentlig familie, som profilerede dem over for andre grupper, man ikke ønskede at blive sammenlignet med.

Genbrug – et middel til sociale relationer

Boligforeningen »Blåkildegård« i Høje Tåstrup har reduceret sine udgifter til renovationen meget betydeligt, fordi beboerne for mere end 90 procents vedkommende dagligt sorterer deres affald til genbrug og komposterer deres madaffald ved hjælp af regnorme. Hvad der hos den enkelte beboer tages fra til genbrug, afleveres søndag formiddag og torsdag aften på »gen-

brugspladsen«. Her sorteres det af frivillige blandt beboerne, og alle kan så se sig omkring og gratis tage andre ting med hjem, som de kan anvende. Brugt tøj, vasket, afleveres i »tøjkaféen«, der styres af kvinder: »Her kommer mange pensionister og efterhånden også indvandrerkvinder fra bebyggelsen.« »Her får mange læsset noget af.« En af de frivillige siger, at hun deltag i dette arbejde, fordi »jeg har altid »klunset«, og mine børn skal lære, at tingene kan bruges igen«.

Hos de ca. 30 frivillige var den officielle forklaring på, at de havde engageret sig i at få denne form for renovation til at fungere, at de ville gøre noget for et renere miljø ikke mindst for deres børn. Men den store opbakning hos resten af beboerne kunne ud over den økonomiske fordel ved projektet, bedst forklares med det frodige nabofællesskab, som den nye renovationsordning havde ført med sig. Den havde betydning for mange forskellige sociale grupper i boligområdet, pensionister, arbejdsløse, indvandrere m. fl.

Afslutning

I starten af denne artikel undrede jeg mig over den almindelige velvilje til at ændre affaldsadfærd, der i de senere år i byerne har givet sig udslag i sortering af affaldet og i det voksende genbrug. Mine undersøgelser af disse nye affaldsvaner, som der her på de sidste sider er givet nogle eksempler fra, viste mig, at det ikke, som antaget, var en udbredt miljøbevidst holdning og en form for afværgemanøvre over for fremtidige miljøtrusler, der fik mange til at ændre affaldsadfærd. En af forklaringerne på, at de nye mønstre i affaldsbehandlingen blev accepteret og opfattet som fornuftige, var nærmere, at de hos mange mennesker uden vanskelighed kunne indpasses i allerede eksisterende værdi- og normsystemer, som for eksempel det at kunne præstere den gode, sparsommelige husførelse, som mange havde lært i deres hjem.

Ved at se de kulturelle processer, der knytter sig til affaldet og behandlingen af det, over en periode på 150 år, har det også været muligt at afdække nogle ændringer, der bl. a. drejer sig om synligheden. I starten af forrige århundrede ekspederedes alt affald ud af huset, både husholdningens og husdyrenes affald placeredes i fælles skarndynger og de menneskelige ekskrementer i fælles latrinkuler. Synligt og lugtende var affaldet til stede i det offentlige rum. Fra midten af århundredet forsvinder så efterhånden møgdyngerne, det menneskelige affald og andet skarn, bort fra de mest iøjnefaldende placeringer til mere usynlige opholdssteder. Rendestene lukkes, huspildevandret og urin forsvinder ned i nyanlagte kloakker, og renovationen individualiseres og gøres privat i en tønde eller kasse, dækkes til og bringes langt væk. Ude af syne er det næsten også ude af sind. Med vandklosetterne

*Henry Heerup,
»Morgen«.
Trykt som plakat
1982.*

gøres de menneskelige affaldsstoffer helt usynlige for den enkelte i det øjeblik, der er trukket i snoren, som dagrenovationen blev det, når den i visse ejendomme kunne smides i affaldsskakten. Affaldet ønskes væk fra byen, så langt, at det er usynligt. Men fra at have været noget offentligt og synligt, der blev privat og usynligt, er affaldet nu i de seneste år på vej til på ny at blive både synligt og offentligt igen.

Ved at fokusere på forskellige miljøer og forskellige tidsperioder har det tillige været muligt at vise i vor høj grad affaldsbegrebet er kulturelt bestemt.

Noter:

1 Citat fra »Politivennen« 29.12.1843. »Politivennen« var et lille ugeblad, der udkom fra 1798 til 1845, som bl. a. havde en rubrik om »orden og uorden«. 2 »Politivennen« 14.1.1843. 3 »Politivennen« 9.12.1837. 4 »Politivennen« 28.1.1843. 5 En skildring af skibsbygger J. F. Lou gengivet i »Holmens By« af Anette Vasström, Orlogsmuseet, København, 1985. 6 Troels-Lund 2. bog, s. 57, København, 1903. 7 »Politivennen« 28.3.1845. 8 »Politivennen« 16.6.1843. 9 Hugo Matthiesen 1917 s. 70ff. 10 Sundhedskommissionen af 1851. 11 Cold 1884 s. 486. 12 Budde 1888 s. 366. 13 Karen Hessel: »Kunsten at styre et Hus sparsommeligt«. Vort Hjem 1903 bind III s. 54. 14 Beretning om Dag-Renovation i København, Sorteringsforsøg med Københavns Hus-Affald 1904 s. 23. 15 Ugeskrift for Læger 7.4.1888. 16 Materialestrømme gennem private husholdninger. 6. del. Private husstandes affald og levevilkår. Anton Elmlund, Tage Mikkelsen, Henrik Mortensen. gendan a/s, København, 1982. 17 Dette og de følgende citater stammer fra en række interviews foretaget 1990 og 1991 i København og omegn samt på øen Askø, Smålandshavet.

Litteratur:

- Arv og Eje 1974.
Beretning om Dag-Renovation i Kjøbenhavn. Kbh. 1904.
Budde, V.: Om Bortskaffelsen af de menneskelige Affaldsstoffer fra større Byer med særligt Hensyn til Forholdene i Kjøbenhavn. Ugeskrift for Læger 25.10. 1884.
Budde, V.: Ordningen af Dagrenovationen i Kjøbenhavn. Ugeskrift for Læger 7.4.1888.
Carøe, Kristian: Kjøbenhavns Natterenovation 1800–1870. Tidsskrift for Sundhedspleje I. rk. II, 1891.
Cold, D.: Nogle Bemærkninger om Hygiejniske Forhold i Kjøbenhavn. Ugeskrift for Læger 17.5.1884.
Corbin, Alain: The Foul and the Fragrant. New York 1986.
Danmarks Naturfredningsforening: Affald. København 1988.
Frembragt affald år 2000. Prognose for årene 1996 og 2000 udarbejdet for Miljøministeriet med 1985 som udgangspunkt. gendan a/s.
Gad, Emma: Vort Hjem. København 1903.
Genanvendelsesforsøg 1974–1975, Birkerød Kommune.
Hansen, H. P.: Om renlighed i gamle dage. København 1928.
Hilden, Hans Peter: Skrald, Storby og Miljø. København 1973.
Kjersgaard, Erik: Besættelsen 1940–1945. København 1980.
Matthiesen, Hugo: Gamle Gader. København 1917.
Meyer, J. F.: Beretning om Dagrenovationens Indsamling, Transport og Anvendelse samt Renholdelsen af Gaderne i Berlin, Hamburg, Dresden m. m. og Paris. København 1888.
Noah: Vejle. Du kan ikke smide det væk. Vejle 1982.
Politivennen: 1843, 1844 og 1845.
Schmidt, Aug. F.: Møddinger og Gødskning. København 1939.
Schmidt, Lars-Henrik: Lys, luft og renlighed. København 1986.
Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden. Folkeudgave. København 1903.

Summary:

Refuse, rubbish, waste

The article presents and discusses cultural topics relating to waste and its treatment, as well as society's view on waste past and present.

The article's point of departure is today's view on waste and the way our habits have changed over the past fifteen to twenty years: the widespread use of containers for empty bottles, the collection of cardboard and paper for recycling and – in certain municipalities – the sorting of kitchen waste. The definition of waste is subject to interpretation according to *who* you are, *where* you live, and *when* the treatment of waste takes place. The article presents Copenhagen as an exponent of a major city's attitude towards – and treatment of – waste, while the examples of villagers' perception of waste stem from various parts of the country.

The problem of refuse in the city of Copenhagen from the 1840s to our time is discussed through a series of historical cross sections. During the first period, around 1850, the traditions of the preceding centuries were still being upheld. The citizens would take their rubbish to communal refuse-heaps in the street or in the yard. This public and highly visible treatment of both refuse disposal and night soil was gradually met with a strong wish on the part of the citizens for a more hygienic disposal of the waste. Inspired by the British Hygiene Movement many influential citizens sought to introduce legislation that would provide better sewage systems, better water supply, and better housing for the poor. The imminent threat of the cholera epidemic that ravaged Europe should prove of crucial importance to the implementation of the reforms.

During the decade from 1880 to 1890 the upper middle class considered rubbish to be not only injurious to health and unhygienic but also unsavoury, and human waste became a taboo. The goal was now to render refuse invisible and – as far as this was possible – odourless as well. This stands in clear contrast to the general attitude towards refuse in the countryside. Here it appeared to be »non-existent« as there was a nearly complete recycling of all waste; either as re-usable materials or as compost in the kitchen midden. It became the farmer's pride and a means for cultural exchange.

Refuse collection and disposal in Copenhagen from the turn of the century until 1950 remained the same by and large, apart from the special use of waste that took place during the Occupation when it became an expression of national pride. The discussion of our potential for pollution and the future shortage of natural resources that emerged in the 1970s spawned the widely held belief of the last fifteen to twenty years that recycling is necessary and that the discarding of material goods should be curbed.

The article concludes that the very conscious and environmentally supportive attitude to new patterns of refuse disposal expressed in the interviews is a behavioural pattern compatible with already existing values of the groups in question rather than some form of preventive measure against future threats to the environment. The historical perspective revealed how rubbish – from being public and visible – became private and invisible; and that the present trend seems to be moving once again towards visibility, widespread recycling, and the sorting of kitchen waste.